

ПОСИЛАННЯ

- Український інститут національної пам'яті – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua>.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 5, оп. 1, спр. 268.
- ЦДАВО України, ф. 1728, оп. 1, спр. 95.
- ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 801.
- Довідник з історії України. – К.: «Генеза», 2001. – 1136 с.
- Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Частина друга: З початків відродження української державності (доба Центральної Ради) // Український історичний журнал. – 1993. – № 3. – С. 104–114.
- Захарчук А. Державотворчі пошуки на Слобожанщині в контексті Української революції. Політико-правовий аспект. – Суми: Козацький вал, 2002. – 139 с.
- Белашов В.І. Глухів – забута столиця гетьманської України. – К.: Україна, 1992. – 132 с.
- Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ століття. Генерали і адмірали. – Львів–Харків: Saga, 2007. – 244 с.
- Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
- Іванущенко Г.М. Українське відродження 1917–1920 років на Сумщині: спроба документального відтворення подій // Сумський історико-архівний журнал. – 2009. – № 6–7. – С. 149–170.
- Білокінь С.І. Глухівська трагедія. Із записок Іллі Рогатинського // Сіверщина в історії України: 36. наук. праць / Голова редкол. С.А. Слесарев. – К.–Глухів, 2009. – С. 159–167.
- Королевский С.М. Гражданская война на Украине. Том II. – К.: Наукова думка. 1967. – 920 с.
- Костенко И.П., Симоненко В.И. Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920. – К., 1976. – 220 с.
- Білан Ю.Я. Героїчна боротьба трудящих України проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів у 1918–1920 рр. – К., 1957. – 47 с.
- Вечерський В.В., Белашов В.І. Глухів. – К.: Абрис, 2003. – 168 с.
- Іванущенко Г.М. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині. – Т. 1. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. – 280 с.
- Мірошниченко О.М. Глухів в українській революції (події 1917–1918 рр. за спогадами В. Бурятинського) // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 8. – Глухів – Київ, 2015. – С. 257–264.
- Коваленко Ю.О. 175-й стрілецький Батури́нський полк // Сборный майдан. – 2010. – № 1 (37). – С. 6.

Артемова Л.В. Глухов в Украинской революции 1917–1920 гг.

В статье исследуются и наиболее полно обобщаются события Украинской революции 1917–1921 гг. в Глухове. Описывается способность и возможность глуховской интеллигенции к национальному государственному строительству. Показана деятельность большевиков в городе в революционные времена и борьба его защитников с агрессией советской России на Глуховщине.

Ключевые слова: Глухов, Украинская революция, Батури́нський полк, режим большевиков, экономическая эксплуатация, Глуховское земство, Вольное казачество.

Artemova L.V. Hlukhiv in the Ukrainian revolution of 1917–1920

In article events of the Ukrainian revolution of 1917–1921 in Hlukhiv are investigated and most fully generalized. The ability and a possibility of Hlukhiv intellectuals to national state construction is described. Activity of Bolsheviks in the city in revolutionary times and fight of its defenders against aggression of the Soviet Russia in Hlukhivshchina is shown.

Key words: Hlukhiv, Ukrainian revolution, Baturynsky regiment, regime of Bolsheviks, economic exploitation, Hlukhiv zemstvo, Free Cossacks.

27.02.2018 р.

УДК 94(477): 908 «1918»

В.Д. Кириєвський
А.О. Земанек

БИТВА ЗА ШОСТКУ. 1918

Шість діб, з 2 по 8 квітня 1918 р., шосткинці билися з більшовицькою Особливою армією Ремньова. Билися з тими самими петроградськими загонами матросів, що 16 січня 1918 р. вбивали київських студентів під Крутами. Студенти цінною своїх життів призупинили на чотири дні рух більшовицьких військ на Київ, що дало час українській делегації укласти Брест-Литовський мирний договір, який врятував молоду українську державність. Шосткинські робітники ціною своїх життів зберегли пороховий завод для Української держави.

Ключові слова: шосткинські робітники, повстанці, червоні партизани, евакуація, порох, спирт, платина.

Під вечір неділі 17 (4) березня 1918 р. на залізничну станцію Шостка прибув потягом зі станції Мельня командуючий Другої (Особливої) армії, анархіст Опанас Ремньов (1890–1919) [41, арк. 13]. При ньому було «300 стрелков-красногвардейцев и моряков с четырьмя пулеметами». Також Ремньов мав «резерв на станции Терещенской из 100 стрелков при 3 пулеметах и двух броневиках» [38]. У цілому армія Ремньова складалася із розрізнених партизанських загонів, де панували анархістські настрої, схильність до мародерства та пияцтво [39, с. 12]. Через це армія була небоездатна, проте знахабніла від безкарності за вбитих нею київських студентів під Крутами 29 (16) січня 1918 р.

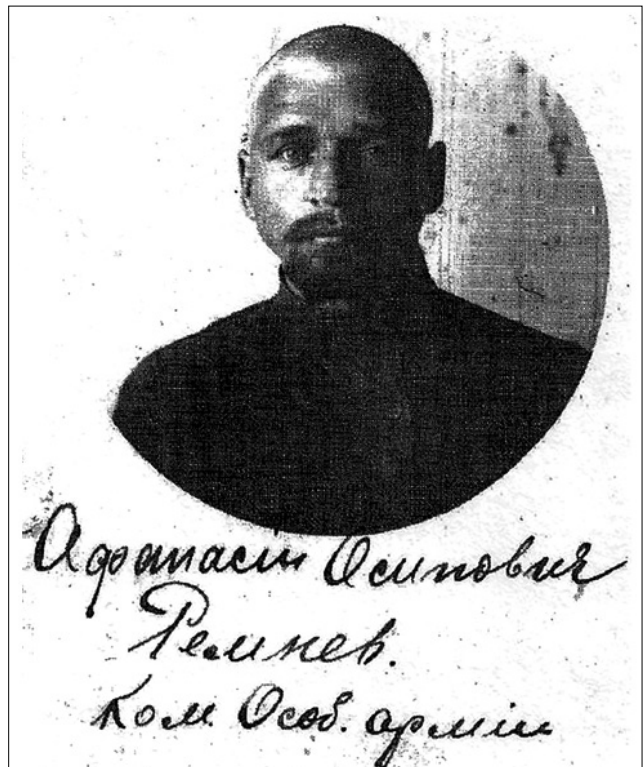
Ремньов запросив до себе у вагон адміністрацію ШПЗ. Далі, як зазначено в «Кратком докладе о пребывании и действиях командующего Особой армии на пороховом заводе», відправленому до Києва т. в. о. начальника заводу Юрвелінім, Ремньов затребував відомості про бойові припаси заводу та звелів негайно видати йому всі придатні для бойових дій гармати. Ремньову було заявлено, що з 18-х гармат різного калібру, що використовувалися заводом на випробуваннях пороху, придатними були лише 5 (1 гаубиця, 2 швидкострільні тридцятимівки, 1 легка гармата та 1 мортира). Далі Ремньов затребував надати йому відомості про вибухові речовини та порох, що підлягають евакуації із вказівкою кількості потрібних для того вагонів [41, арк. 13]. Наявні запаси пороху різних гатунків (чорний, бездимний, Г-6, СП, С-120, ВЛ рушничний та морський) перевищували мільйон пудів [32, с. 134], з них піроксиліну – до 700 тисяч пудів [41, арк. 14 зв.]. Загалом заводське майно (вогнестрільні припаси, сотні мільйонів капсулів, ракет, гримуча ртуть та ін.) являло собою цінність більше ніж на 300 млн. рублів. Крім евакуації порохового заводу Ремньов оголосив мобілізацію чоловіків віком від 20 до 30 років. Шосткинська місцева охоронна команда, близько 300 чол., не виявила бажання приєднатися до Червоної Армії й розбіглася в першу ж ніч, залишивши завод з його повними пороховими погребями та майном без будь-якої охорони [41, арк. 14]. Також вибори до Шосткинської думи на понеділок 18 (5) березня 1918 р. були скасовані.

У наступні дні після наради у Ремньова завод займав-

ся загрузкою у вагони вибухових речовин та пороху, у першу чергу димного пороху та капсульних виробів [41, арк. 14 зв.]. Водночас на заводі була створена комісія для розробки плану евакуації. На засіданнях евакуаційної комісії був особисто присутній Ремньов. У складі комісії перебував і більшовик Павло Семенович Успенський (1892–1974). Він, за особистим дорученням командуючого всіма більшовицькими військами в Україні В.О. Антонова-Овсієнка (1883–1939), мав організувати «евакуацію вглубь страны Советов вооружения и стратегических материалов из Коропа, Кролевца, Шостки, Новгород-Северска, Глухова» [38]. Успенському допомагали шосткинські червоногвардійці, невеликий загін яких створив робітник ШПЗ Петро Машицький, за дорученням першого більшовика Шостки Петра Безкровного [8, арк. 17]. Червоногвардійців було замало, тому шосткинські більшовики звернулися за допомогою до своїх новгород-сіверських однопартійців. Звіди направили до Шостки 26-річного більшовика, фронтовика Дмитра Моргуна, уродженця придеснянського села Журавка [35]. З Моргуном приїхало ще декілька червоногвардійців. Моргун став військовим комісаром Шостки. Також всіляко допомагали в евакуації «совдепи», які були щезли з Шостки 6 березня та знову, за Ремньова, з'явилися в Домі Советів (Садовий бульвар, 51/73).

Робота комісії була завершена 29 (16) березня 1918 р. Ремньов зрозумів своє безсилля здійснити евакуацію величезного заводу з його колосальними запасами пороху, всіляких матеріалів та безліччю механізмів і обладнання [41, арк. 14 зв.]. Тому, незважаючи на розроблений план евакуації, Ремньов розпочав завантаження заводського майна на власний розсуд. Його комісари замість важких бойових цінностей вантажили в першу чергу у вагони легкі дамські сукні, дитячі гумові калоші, різного роду тканини, навіть мило із цих же запасів майна Ровенського гарнізону, що зберігалося на ШПЗ з 1915 р. Особливу увагу комісари звернули на вивіз спирту, бензину, нафти, токарних верстатів, двигунів, шкіряних та гумових привідних ременів та ін. Отже, під виглядом евакуації порохового заводу Ремньов грабував його [41, арк. 14]. Робітники ШПЗ відверто саботували евакуацію заводу [39, с. 12]. Тому ремньовці для вантаження пороху у вагони почали зганяти селян із навколишніх сіл [29, с. 4]. Щодня з заводу вивозили 700 пудів пороху [1, с. 4]. Робітники з жахом спостерігали, як червоногвардійці Моргуна демонтували обладнання заводу, створеного кількома поколіннями шосткинців. Крім того, червоні партизани остогиділи мешканцям поселення своїм щоденним пияцтвом дармового заводського спирту та системними нічними грабунками хатнього майна [17, арк. 145].

Ремньов у відчаї через безсилля вивезти увесь завод, його безмірні запаси пороху та спирту, беззаперечно заявив про свій намір підірвати невивезений порох «во имя спасения России» [1, с. 4; 41, арк. 14 зв.]. Після такої заяви шосткинські есери разом із меншовиками негайно зібра-

Опанас Ремньов

лися ввечері 1 (19.03 квітня в приміщенні військового зібрання на третьому поверсі заводууправління. На зборах лідери есерів, за свідченням більшовика Андрія Безкровного, гнівно висловлювали свою занепокоєність швидкими темпами демонтажу моргунівськими червоногвардійцями обладнання ШПЗ. Есери «пропонували підняти повстання проти Ремньова й більшовиків, яких називали бандитами» та закликали шосткинців боротися «за єдину, неділиму Україну» [12, арк. 150]. Одразу після зібрання підпільний меншовицько-есерівський штаб вирішив розпочати повстання наступного дня о 12 годині по тривожному гудку заводських котельень (паровичних), після якого робітники мали захопити в цейгаузах піхотної команди заздалегідь заготовлену зброю й вигнати більшовиків з Шостки [3, арк. 32 зв.]. Також штаб негайно відправив своїх делегатів до німецького війська в Конотоп з проханням якнайскоріше йти до Шостки, інакше більшовики остаточно розберуть та підірвуть пороховий завод [33]. Одним із делегатів був есер Андрій Миронович Ковальов, поштовий чиновник [20, арк. 39].

Уранці 2 (20.03) квітня 1918 р. представниця меншовицько-есерівського штабу Киричкова особисто обійшла всі паровичні, узгодила час подачі ними тривожних гудків о 12 годині й доповіла про це тимчасово виконуючому обов'язки начальника заводу Юрвеліну в присутності Івахненка, Филипенка та декількох офіцерів. У кінці доповіді Киричкова заявила: «Довольно заседать, время выступать» [9, арк. 33]. Штаб рушив на мітинг, організований у дворі заводської казарми (Садовий бульвар, 40) [24, арк. 16]. На мітингу есери у своїх виступах гово-

рили, що «більшовики прислали бандитів, які хочуть пограбувати завод, забрати усі верстати та цінності заводу, а потім зруйнувати його і залишити шосткинців без роботи» [12, арк. 46]. Тому «всі шосткинці як один мали стати на захист свого кормильця – заводу» [32, с. 134]. Далі зазвучали заклики до збройного опору загону Ремньова із застосуванням всіх видів зброї та її мобілізації всюди, де тільки вона знайдеться, щоби вигнати більшовицьких евакуаторів – грабіжників заводу. О 12-й годині «были даны сигналы – тревожные гудки. Они подняли восстание против Советской власти и отрядов Красной армии» – як свідчить учасник тих подій есерівець Мирон Рудченко, мешканець Депутатської вулиці [10, арк. 46; 11, арк. 21 зв.]. Робітники кинулися до складу зброї, але «им преградили путь» більшовики Петро Безкровний, Дмитро Моргун, Григорій Петруненко, Григорій Гапоненко, матрос Олександр Буханов [24, арк. 16]. Комісар Моргун спробував революційними закликами переконати робітників не брати зброю з цейхгаузу, навіть хотів зупинити їх своїми пострілами з револьвера вгору, але сам був убитий «контрреволюційною кулею», випущеною з другого поверху казарми меншовиком Григорієм Юрченком [24, арк. 17; 32, с. 135; 34, арк. 43; 41, арк. 13 зв.]. Оволодівши зброєю (берданками, залишеними в цейхгаузах казарми біглою місцевою командою), повстанці оточили ревком (Дім Советів, що на протилежній від казарми стороні Садової вулиці (Садовий бульвар, 53/71). Унаслідок обстрілу ревкому було поранено Пилипа Іванова в руку та Андрія Безкровного у вухо. Не витримавши обстрілу, ревкомівці заголосили з будинку: «Не стреляйте, здаемся». Їх заарештували й відправили на завод у кам'яне підвальне приміщення. А двох поранених, Іванова та Безкровного, відправили в лікарню та поставили біля них охорону [3, арк. 33; 12, арк. 150; 17, арк. 88].

За доповіддю т. в. о. начальника ШПЗ Юрвеліна, повстанцям вдалося заарештувати лише 6 членів більшовицького Совета, решта поховалася [41, арк. 13 зв.]. Озброєні робітники кинулися виганяти з заводу евакуаційну комісію та червоногвардійців. Гнали їх до залізничної станції. Неподалік біля міського училища (нині гімназія, вул. Інститутська, 4) відбувся перший бій [11, арк. 22]. Повстанці захопили в більшовиків гвинтівки та кулемети, які одразу направили проти їх [41, арк. 14]. Було вбито двох рядових армії Ремньова: Кирила Хадалідзе та Семена Соколова. У бою загинув повстанець Борис Миколайович Непомнящий, 55 р. [15, арк. 20]. Згодом на місці бою біля училища, за спогадами А.Й. Приходька (1908–1990), він разом зі своїми однолітками знайшов під навісом колодязя 4 гвинтівки та торбу патронів [30, с. 11].

Повстанці виловлювали по хатах шосткинських червоногвардійців. За свідченням тодішнього анархіста-комуніста Івана Машицького (1887–1938), увечері до його хати увірвалося кілька повстанців з вимогою видати їм червоногвардійця Петра, молодшого брата Івана. Тож боячись, щоби Петра не розстріляли, Іван долучився разом

з Петром до повстанців [8, арк. 18].

Одностайний порив до звільнення від більшовиків-навальників охопив усе населення Шостки, про що констатує «Опис повстання робітників», наданий помічником начальника ШПЗ військовому міністру УНР полковнику О.Т. Жуковському (1884–?) [41, арк. 14]. Шосткинці, настільки це було можливо, брали участь у боротьбі з бандами Ремньова. Адміністрація заводу – офіцери артилеристи, піротехніки та інженери – однодушно приєдналися до повстанців. До повстанкомунувійшли: т. в. о. начальника заводу Оскар Юрвелін, полковник Дмитро Тархов, голова меншовиків Федір Євсеєнко, голова комітету есерівців Гнат Ахтирко, члени комітету есерівців Георгій Филипченко, Йосип Івахненко, Євдокія Киричкова. Вони весь час перебували в штабі повстанкомуну, що знаходився в будинку Лишева, тобто в есерівському комітеті на Глухівській вулиці [3, арк. 14; 19, арк. 80]. Активну роль у повстанні виконували полковник Микола Платковський, старший хімік ШПЗ Дмитро Вердеревський, юнкери Франчик та Яковлев, робітники Роман Литовченко, Михайло Федоров, Михайло Шашков, Василь Жога, Марія Каменська, Павло Терещенко, Василь Сєдов, Мойсеєнко та багато інших [3, арк. 14; 8, арк. 18; 18, арк. 257; 21, арк. 64].

Боротьба з більшовиками набула організованого характеру, робітники були розподілені по загонах із командирами на чолі. Новостворена постова служба взяла під охорону порохові погребі, капсульні ворота порохового городка, казначейство та ін. [6, арк. 61; 9, арк. 15 зв.; 21, арк. 40]. У крайніх хатах шосткинців уздовж залізниці були влаштовані спостережні пункти штабу. Один із них знаходився в хаті Якіма Григоровича Деменченка (1886–1938) на Ярмарковій площі, буд. 3 [21, арк. 45 зв.]. Телефонний зв'язок зі спостережними пунктами цілодобово підтримувала Євдокія Максимівна Киричкова [3, арк. 21; 21, арк. 18].

Штаб повстанців організував інтендантську та санітарну частини, спорядив спеціальні команди для підриву залізничних мостів. У майстернях заводу закипіла робота по зарядженню патронів, снарядів та бомб [41, арк. 14 зв.]. Робітники механічного заводу ударно закінчили ремонт броньовика Ремньова для подальшого використання його в боях з червоними [11, арк. 28 зв.].

Шосткинці перекопали ровами всі вулиці поселення та звели на них барикади [3, арк. 67, 68]. Зокрема на головній від залізниці Офіцерській вулиці робітники зламали буличну мостову для кількох, одна за одною, барикад, остерегаючись ремньовців, які ще перебували на станції Шостка [2, арк. 28; 3, арк. 67, 68].

Штаб почав заготовляти харчі для кухні повстанців. Він звернувся за допомогою до сусідніх сіл [29, с. 4]. У села були відправлені службовці, зокрема прикажчик «офіцерського магазину» Антон Кудас поїхав у село Ображіївку, де справно обмінював заводський спирт на харчі [12, арк. 20]. Селяни, дізнавшись, що робітники Шостки повстали проти більшовиків, самі доставляли повні обо-

зи хліба, сала, крупи та інших їстівних припасів для зачисників заводу [41, арк. 14 зв.].

Розвідка більшовиків доволі швидко дізналася, що в штабі повстанців по-справжньому готуються до «крупних операцій против красных». Штабу вдалося «из антисоветского элемента собрать значительное количество личного состава. Их отряды были хорошо вооружены, имели достаточно патронов и около 10 орудий» [33]. Шосткинці за всіма правилами військової техніки обладнали лінію оборони від Локотків (лівий фронт) до Лазарівки (правий фронт) [5, арк. 29; 32, 135]. У повстанні взяло участь до 3-х тисяч шосткинців, як зазначено в аналітичній записці Міністерства державної безпеки (МГБ) по Сумській області 1950 р. [31, с. 91]. Тобто майже всі дорослі чоловіки Шостки стали повстанцями. У повстанні брали участь і шосткинські жінки, зокрема есерівки Киричкова, Маглей, Каменська...

Бій, що розпочався 2 (20.03) квітня 1918 р. із застосуванням кулеметів та артилерії, тривав 5 діб, протягом яких шосткинці сміливо відбили всі напади загонів червоних партизан, що прибували на підкріплення Ремньову залізницею з різних місць його фронту від Коропа до Рильська [41, арк. 14 зв.].

На другий день повстання, у середу 3 (21.03) квітня 1918 р., шосткинці обстріляли штабні вагони Особливої армії на залізничній станції Шостка [33]. Також робітники «обстріляли солдат-окопников, которые ехали с позиции в баню» [39, с. 12], мабуть, вони їхали добряче п'яні в заводську лазню над заводським ставом у бік Галенківки. Було вбито окопника Івана та кулеметника Володимира [15, арк. 20]. Ремньов утік на залізничну станцію Терещенська.

На третій день повстання, у четвер 4 (22.03) квітня 1918 р., Ремньов та його помічник матрос Беретті почали загальний наступ на Шостку від залізничного роз'їзду Макове та зі станції Терещенської із застосуванням бронепоезда [21, арк. 102 зв.; 32, с. 135]. З боку села Макове наступав загін червоних партизан під командуванням Біленького [11, арк. 27 зв.]. Повстанський штаб спрямував спецкоманду на підрив залізничного мосту, що за півтора кілометри від Шостки у верхів'ях річки Локотки. Підрив мосту мав перегородити залізничний шлях ремньовцям із Терещенської на Шостку. За свідченням повстанця Федосія Миколайовича Сироти (1897–1938), тільки-но вони добігли до мосту, як на колії з'явився більшовицький бронепоезд. Він розпочав стріляти по них. Було вбито старшого брата Федосія Івана, офіцера-фронтвика [15, арк. 20; 18, арк. 187 зв.]. Міст було підірвано групою з 4–5 чол. за участі Микити Гнатовича Голубівського (1897–1937), локотківця з Колодківки (вул. Чехова, 15) [21, арк. 85]. У бою загинув підривник, 33-річний піротехнік Микола Васильович Бобилев [15, арк. 20].

Бронепоезд Ремньова, який стояв на колії між Шосткою і Воронежем, почав стріляти з гармат з наміром підірвати порохові погреби та висадити в повітря завод й зруйнувати хати шосткинців [29, с. 4; 32, с. 136; 41, арк. 14].

Жінки, діти й старі люди поховалися в ями та погреби [2, арк. 68 зв.]. Від розриву бомби загинув 14-річний підліток Іван Пилипович Голубчиков [15, арк. 20].

У відповідь на гарматні постріли з бронепоезда повстанці відкрили ураганний вогонь у бік Терещенської з сімох гармат калібром від 3 до 6 дюймів. Гармати були притягнуті робітниками вручну по снігу зі стрільбища та встановлені за каплицею на Базарній площі (там, де нині фонтан на Садовому бульварі за Вічним вогнем) [16, арк. 16; 32, с. 135; 24, арк. 18; 41, арк. 14]. Артилерією командував інженер Каблицький. Згодом дві гармати перетягли на Госпітальний провулок (Лазаретний тупик, нині вул. Січнева від краєзнавчого музею до поліклініки № 1). Цією артилерійською батареєю командував технік Янковський [24, арк. 19]. Також одну тридюймовку встановили на позицію біля залізничної станції Шостка. Гарматою командував офіцер Пантелеймон Максимович Колодко, локотківець. При гарматі був ще один локотківець Микита Голубівський [21, арк. 83 зв., 99 зв.]. Мабуть, саме їм вдалося підбити більшовицький потяг [41, арк. 14 зв.]. Ще одна тридюймовка була встановлена біля міського училища [16, арк. 81 зв.]. Старожили переказують, що далі, праворуч від училища, на пагорбі за озерцем на Ярмарковій площі (де музична школа) були пориті повстанцями окопи та земляні укріплення. Там теж стояла тридюймовка, якою командував юнкер Григорій Якович Франчик.

На четвертий день повстання, у п'ятницю 5 (23.03) квітня 1918 р., більшовики запустили в небо над Шосткою аероплан для розвідки позицій повстанців. Коли він пролітав над Локотками, то повстанці, зокрема Голубівський, обстріляли його з гвинтівки й урешті підбили [33, арк. 104]. Льотчика взяли в полон [41, арк. 14 зв.]. Аероплан відтягли на Діловий двір у майстерню механічного заводу, де його полагодив Костянтин Григорович Юрченко з наміром летіти на ньому в бій проти Ремньова [18, арк. 257]. Також робітники використали проти Ремньова броньовик, який він ще до повстання доставив на ремонт до ШПЗ [11, арк. 28 зв.]. Унаслідок боїв того дня загинув повстанець Михайло Федорович Морозов, 28 р. [15, арк. 20].

На п'ятий день повстання, у суботу 6 (24.03) квітня 1918 р., Ремньов повів рішучу атаку на Шостку двома колонами [41, арк. 14 зв.]. «Кулі дощем летіли на ремньовців, їм не можна було підвести голову... Бували випадки, коли сторони сходилися майже в рукопашну» [32, с. 135, 136]. Того вирішального дня були вбиті «в сражении за Шостку» Григорій Якович Франчик, поручик, 21 р., Дмитро Каленикович Альпашкін, 35 р., Семен Павлович Білов, 35 р., Максим Костянтинович Шаповалов, 34 р., Іван Михайлович Петровський, 53 р., Михайло Іванович Перепелов, 35 р., Олександр Романович Тирпичний, 24 р. [15, арк. 20]. Також у метричній книзі значиться вбитим якийсь безіменний розвідник 1-го Брянського партизанського загону.

Колона ремньовців, що атакувала правий фланг, була вцент розбита. Робітники захопили в полон під час бою сім десятків більшовиків разом із помічником Ремньова Кузьмінім. Колона підняла білий прапор і заявила про

Михайло Ромченко

своє бажання вести мирні переговори. Військові дії припинилися, і парламентарів направили в штаб.

Також на переговори до Шостки направився 19-річний командир загону новгород-сіверських червоногвардійців Михайло Ромченко. Його загін наприкінці березня 1918 р. нараховував «более двухсот человек, четыре станковых пулемета, две трехдюймовые пушки и десять кавалеристов» [33]. Загін охороняв залізничний міст через Десну біля села Пирогівки та підтримував зв'язок з Особливою армією Ремньова.

Залізничний міст через Десну біля села Пирогівки, 1916 р.

Боячись знищення свого загону, Ромченко вирішив прориватися з оточення залізницею на Москву. Червоногвардійці обладнали кабінку машиніста потягу ОВ-410 та дві платформи листами заліза, установили 2 гармати й 4 станкові кулемети. Також уздовж стін двох товарних вагонів поклали мішки з піском та поробили амбразури для стрільби з гвинтівок. На стінах вагонів «бронепоезда» написали фарбою «Смерть буржуям!» й вирушили з Пирогівки через Шостку на Терещенську. Біля хутора Лазарівки «бронепоезд» зупинили шосткинські повстанці. Командир Ромченко пішов до них на переговори, попередивши, що коли він не повернеться за дві години, то «бронепоезд» почне стріляти з гармат по заводу. Ромченка доставили у штаб «врагов Советской власти в здании заводоуправления» (Садовий бульвар, 36), а «главарь контрреволюционеров находился с небольшой группой офицеров на территории завода в химическом корпусе» (нині ЦЗЛ, центральна заводська лабораторія) [33]. Ромченко запам'ятав прізвище підполковника царської армії Пилипенка, «у которого никелированная шашка на колесике эффектно скользила по паркетному полу заводоуправления». У своїх спогадах Ромченко називає офіцерів порохового заводу «белогвардейцами» за те, що вони були «в форме царских офицеров, и эта мразь называла себя защитниками рабочих, а нас – красными грабителями». На переговорах Ромченко домовився на пропуск «бронепоезда» через Шостку за умови, що з нього не буде гарматної стрільби по заводу. Також «белогвардейцы пообещали освободить пленных красноармейцев (ремньовцев)». Ромченко своєчасно повернувся на «бронепоезд», і той без стрільби оминув Шостку й поїхав на станцію Терещенську й далі на Москву [33; 36, с. 102].

Перемир'я та весна розслабили повстанців, як природно вважає більшовицький історик Ю. А. Романченко: «...у повітрі було вогко, весна брала своє: підбивалося сонце вище, сніг танув, по ланах не можна було ходити, бо ноги так і липли в багноці. А в обідню пору текли по ланах рівчачки.

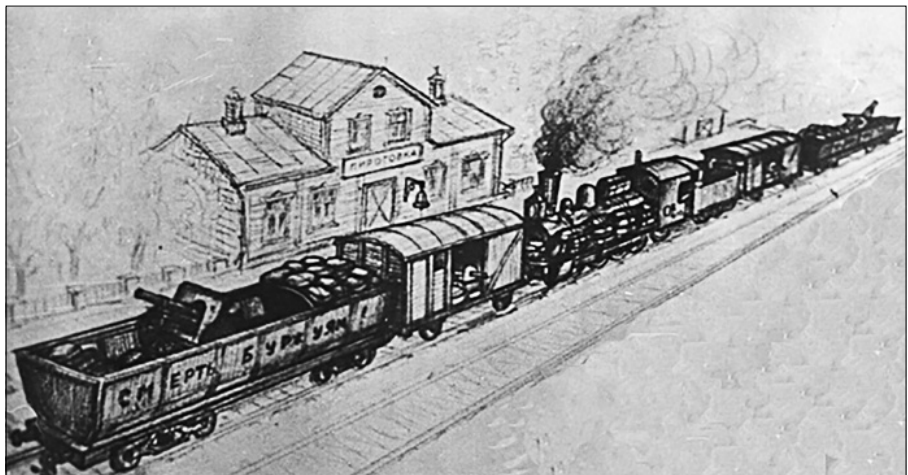
Позамазавшись, робітники ШПЗ лягали й шукали винуватця цієї безглуздої бійки...» [35, с. 136].

Насправді робітники втратили пильність, то ж «воспользовавшись перемирием, Ремневъ неожиданно ввель въ Шостку отряд красноармейцев, который решил участь обороны» – як зазначено в доповіді безпосереднього учасника тих подій, військового помічника начальника ШПЗ [41, арк. 14 зв.]. Цей партизанський загін червоних прибув напередодні на Хутір Михайлівський залізницею з Брянська, щоби посилити Особливу армію Ремньова. За спогадами командира батареї брянського загону Павла

Пшерадського, бійці сподівалися, що їх перекинуть до Новозибкова, але потрапили в Хутір Михайлівський та ще й до анархіста Ремньова, армія якого «польовалась дурною репутацією, да і о самом командующем ходили нелестные слухи». Ремньов негайно наказав брянцям подавити «мятеж на Шосткинском заводе» [39, с. 12]. За свідченням активного учасника подій Андрія Олексійовича Веніка, саме після вступу в завод загону з боку Хутора Михайлівського вирішився результат бою. Ремньов зайняв Шостку [11, арк. 22]. «Под натиском советских войск контр-революционеры из Шостки сдались», – як вказано в оперативному зведенні з Українського фронту в петроградській есерівській газеті «Дело народа» за середу 10 (28.03) квітня 1918 р. [14, с. 3].

За переказами родини Франчиків – Варвари Яківни (1903–1996) та її батька Якова Яковича (1864–1932) – їхній родич-повстанець, юнкер Григорій Якович Франчик (1897–1918), заряджаючий тридюймовки, загинув біля своєї гармати на Ярмарковій площі. Яків Якович знайшов сина в той момент, коли якийсь ремньовський мародер уже стягував з покійника чоботи. Яків Якович відштовхнув ремньовця та сказав, що є ще кому з молодших п'яťох синів носити чоботи. Поховали Григорія, як пам'ятає його молодша сестра Варвара Яківна, в братській могилі, поряд з братською могилою загиблих червоних партизан Ремньова на кладовищі біля Володимирської церкви. На могилі ремньовців завжди були квіти, вона доглядалася владою, а на могилі повстанців це заборонялося. У 1932 р. кладовище було закрито для поховань і відкрито нове на Петухівці. У 1957 р. на межі колишнього кладовища збудували, за ініціативи комсомольців, молодіжне кафе. Ясна річ, для гулянь молоді після відвідин кафе зробили з кладовища парк ім. Карла Маркса. Могили розрівняли. На звернення 2013 р. до міської влади сина Варвари Яківни Валерія (1942 р. н.) щодо встановлення хреста на братській могилі, де похований його дядько Григорій Якович, прийшла відповідь, що ніяких даних про загиблого у них немає. Навіть полінилися заглянути у метричні записи 1918 р. єдиної шосткинської церкви. Валерій Несторович вже виготовив дубового хреста і сподівається, що міська влада дозволить встановити його на братській могилі до 100-річчя загибелі дядька.

За архівними документами та газетними публікаціями 1950–1960-х рр. виходить, що крім боездатного брянського загону також прибув на допомогу Ремньову й новгород-сіверський загін Михайла Ромченка, того самого, якого тільки-но повстанці пропустили залізницею з Пирогівки на Терещенську. Виявляється, Ромченко вивів з оточення тільки пирогівську частину загону,

Бронепоїзд «Смерть буржуям»

а його друга частина перебувала в Новгороді-Сіверському. Нею командував Георгій Богданов. Новгородсіверці несподівано вдарили «контрреволюційними силами Шостки в тил», тобто наскочили на шосткинців з ображіївського боку (нинішня територія ВО «Свема») [24, арк. 20]. Отже, Ромченко по праву вказує на спільно здобуту перемогу над шосткинцями: «Мы вместе с ремневцами разогнали мятежников» [35].

У числі червоногвардійців армії Ремньова, як свідчить більшовик з села Івот Мойсеєнко, була група добровольців з придеснянського села Погрібки, у тому числі й Дем'ян Коротченко (1894–1969), майбутній голова Президії Верховного Совету УРСР [28].

За протокольними свідченнями учасників подій есерівців, Мирона Рудченка та Костянтина Реви, повстання в Шостці тривало 5–6 днів, з 20 по 26 березня за ст. ст. [10, арк. 46; 20, арк. 37]. Рева працював санітаром у лікарні й разом зі своїм однопартійцем, фельдшером Іваненком, надавав допомогу пораненим «участникам эсеровской организации». Як констатує Мирон Рудченко, повстанці зазнали поразки, були вбиті та поранені з обох сторін [10, арк. 46]. Колишній есерівець Машицький свідчив, що запеклі бої шосткинців проти армії Ремньова тривали лише дві доби [8, арк. 18]. Шосткинський учитель-історик Борис Степанович Стогнут (1918–2000) на підставі своїх розпитувань більшовиків-старожилів зробив висновок, що ремньовці усього «за два дня подавили мятеж» [37].

Червоні партизани та їхні історики завзято розписують другу появу в Шостці Ремньова як визволителя. Ремньов увійшов зі своїми червоними партизанами на околицю Шостки Петухівку й пояснив петухівцям, що вони «задурені воєнщиною», та пообіцяв більше не вбивати робітників, а за це вони впустять його на завод і не в'ють, як убили Моргуна [32, с. 136]. У цей час, коли Ремньов мітингував перед петухівцями, на завод увірвався брянський загін. Робітники покидали зброю будь-куди, навіть у річку Шостку, як свідчив на допиті повстанець Віленський, та й кинулися тікати [4, арк. 16]. Отже, «рабочие и администрация завода, во избежание резни, должны были спа-

саться бегствомъ въ окрестные села, оставивъ заводъ и беззащитные семьи на произволь Ремнева и его грабительскихъ бандъ», – зазначено в згаданій вище доповіді безпосереднього учасника тих подій, військового помічника начальника ШПЗ [41, арк. 14 зв.]. В очікуванні репресій від більшовиків керівники есерів та меншовиків наказали своїм партійцям перейти в підпілля [3, арк. 46].

Вранці у вівторок 9 (27.03) квітня 1918 р. «Ремньов в'їхав в Шостку на білому коні з сотнею червоних партизан й виголосив промову перед озброєними робітниками, що зібралися на майдані» [32, с. 137]. Він запевнив робітників, що не переслідуватиме їх. Робітникам залишалося тільки повірити Ремньову, що ніякої різанини, яку він улаштував разом із Муравйовим у Києві, не буде. Ремньов навіть дозволив робітникам залишити берданки для боротьби з німцями, що ось-ось підійдуть до Шостки. Насамкінець Ремньов прилюдно пообіцяв, що відсьогодні бере на себе всю охорону громадського порядку в Шостці. За свідченням повстанця Никонова, він здав свою зброю «по требованию отряда красных» [7, арк. 14].

У докладі командуючого Західним фронтом Рейнгольда Берзіна до вищого військового Совета зазначено, що станом на 9 (27.03) квітня 1918 р. центр його фронту знаходився в Новгороді-Сіверському. Там розташувалися 600 стрільців при 6 кулеметах та одній гарматі, також бронепоезд із кулеметами, гарматами та 133 чол. обслуги. Лівише Новгорода-Сіверського була розташована Особлива армія Ремньова, правий фланг якої впирався в Десну (Короп). Опорними пунктами були Короп та Шостка. У Коропі знаходилося 200 стрільців, 5 кулеметів, 2 гармати, у Шостці – 300 стрільців, 4 кулемети. Резерви перебували в Терещенській (100 стрільців, 3 кулемети) та в Хуторі Михайлівському (350 стрільців, 3 кулемети, 2 броньовики). На лівову фланзі армії Ремньова в Глухові було 50 стрільців, 2 кулемети. У центрі армії Ремньова по лінії Конотоп знаходилися на станції Алтинівка 500 стрільців, 15 кулеметів, 3 гармати [22]. Усього в армії Ремньова нараховувалося більше 2 тисяч стрільців.

За газетним дописом від за 9 (27.03) квітня 1918 р. відомо, що значна частина Глухівського повіту ще перебувала під владою більшовиків: «Люди, яким вдалося вибратися з того району, розказують, що большевицькі банди чинять великі збитки тамошнім селам» [29, с. 4].

Друга поява Ремньова на заводі до самого виходу з Шостки була присвячена виключно подальшому пограбуванню заводу [41, арк. 13 зв.].

У середу 10 (28.03) квітня 1918 р. червоні партизани розпочали тягати до штабу на допит «винуватців бойні», а звідти відправляти для подальшого розслідування в «штаб Духоніна» [32, с. 137]. За переказом, «штаб Духоніна» знаходився на терасах, у яру за церквою Різдва Христового (Садовий бульвар, 50-а). Мабуть там, у четвер 11 (29.03) квітня 1918 р., було вбито капітана шосткинської місцевої піхотної команди Володимира Леонтійовича Демченка, 38 р. [15, арк. 20].

Загалом, згідно із записами в метричній книзі, заги-

нуло та померло згодом від ран, отриманих у боях, 19 шосткинців. Так 7 квітня (25.03) 1918 р. помер Григорович Стефанович Кравченко, 15 р.; 10 квітня (28.03) – Іван Іванович Биченко, 23 р.; 30 (17.04) квітня – Григорій Іванович Кукарешников, 54 р.; 17 (4) жовтня – Дмитро Опанасович Михалев, 18 р. [15, арк. 20].

В останні дні перебування в Шостці Ремньов уже не погрожував підірвати завод «во имя спасения России», а шосткинці чекали підходу українських військ, повідомляючи їх про свій небезпечний стан. Підтвердженням тому можуть слугувати згадувані вище доповіді т. в. о. начальника заводу та його помічника, адресовані військовому міністру УНР, що закінчуються словами: «служашіе, рабочіе и население Шостки и окрестностей взываютъ о спасеніи, котораго ожидаютъ ежечасно» [41, арк. 14 зв.].

10 квітня 1918 р. голова спецвідділу українського військового міністерства, обговорюючи з помічником губерніального коменданта Чернігівщини плановане захоплення Шостки, повідомив останнього, що він звернувся до місцевого вільного козацтва з проханням йти разом з німцями на визволення міста, оскільки «...з політичного боку треба, щоб попереду німецьких частин йшли українці... Бо то як німці поставлять свою варту раніш нашої, то вони обявлять Шостку воєнною здобиччю» [17]. Отже, першими в Шостку мали увійти загони Вільного козацтва, свої українські республіканські війська.

Після придушення повстання, за свідченням більшовика А. Безкровного, Ремньов наказав робітникам ШПЗ стати до роботи; зрозуміло, вони мали спішно вантажити заводське майно у вагони на Москву. Безкровний запам'ятав, що Євдокія Киричкова сміливо вела агітацію біля першої прохідної, казала робітникам не піддаватися на провокацію більшовиків, не йти на роботу, бо вони ось-ось залишать Шостку [3, арк. 33, 33 зв.].

У неділю 14 (1) квітня 1918 р. о другій годині прибув на завод представник Московського обласного комісаріату по військових справах П. Козловський [40, арк. 40; 41, арк. 13]. Він пред'явив т. в. о. начальнику заводу Юрвеліну наказ начальника оперативного відділення штабу командуючого революційними загонами Південного фронту видати йому, не пізніше завтрашнього дня, платинові посудини для доставки їх у штаб Ремньова [40, арк. 40]. Юрвелін, незважаючи на погрози, відмовив комісару Козловському з тої причини, що вивіз посудин не передбачено планом евакуації, навіть жодного разу на засіданнях евакуаційної комісії не оговорювався засіб передачі окремій особі такої великої цінності. Юрвелін запросив Ремньова прибути на комісію й обговорити це питання [41, арк. 13].

У вівторок 16 (3) квітня 1918 р. знову прибув на завод комісар Козловський з трьома членами надзвичайної евакуаційної комісії – А.С. Сергеевим, І.Д. Четверяковим та В.С. Сотником – з дорученням від 16 квітня за № 3597 тимчасово виконуючого обов'язки командуючого Особливої армії Семенова на передачу платинових чашок. За участі трьох вище згаданих членів комісії та двох

запрошених завкомівців – Давиденка (голова завкому) та Волкова (член завкому) – відбулося розширене засідання господарчого комітету (голова – Єлагін, члени комітету: В.І. Ткаченко та В.І. Прокоф'єв). На засіданні домовилися, що платинові вироби супроводжуватимуть до Москви представники адміністрації заводу та представники завкому. Під час засідання надійшло телефонне повідомлення, що будівля казначейства (Садовий бульвар, 55), що охоронялося робітниками, щойно зайнята червоногвардійцями при одному кулеметі. У казначействі зберігалось 9 млн. рублів та близько 10 млн. цінних відсоткових банківських паперів [63, арк. 14]. Загалом казначейство отримало з Петербурга 11 млн. рублів для розрахунку з робітниками та службовцями за кілька попередніх місяців [11, арк. 21 зв.]. Казначейство встигло видати робітникам приблизно 2 млн. рублів заборгованої зарплатні [29, с. 4].

Евакуаційна комісія в повному складі засідання разом з т. в. о. начальника ШПЗ Юрвеліним вирушила до казначейства, де скарбник Гоголь та старший бухгалтер Водоп'янов надали для огляду комісії все платинове майно ШПЗ – 3 чаші та 2 зміювки загальною вагою у 3 пуди 10 фунтів 33 золотники 11 доль (50 млн. грн. у цінах 2018 р.) [40, арк. 37]. За легендою, дорогоцінні чашки подарувала заводу ще цариця Катерина II (1762–1796) [32, с. 137]. Отримавши платину, евакуаційна комісія відвезла її на станцію Шостка й далі потягом на Москву, де вона була передана 22 (9) квітня 1918 р. до московської контори державного банку [40, арк. 33 зв.].

Після вивезення платини евакуаційною комісією шосткинське казначейство було щерть зачищене від мільйонів грошей зусиллями «красных партизан батареи Пшеградского и Сосницкого отрядов», як свідчать документи розслідування, що зберігаються в Брянському державному архіві [13, арк. 5]. Це вони, брянці, підступно під час перемир'я несподівано увірвалися на завод з півночі, з боку Хутора Михайлівського. А наприкінці свого перебування в Шостці «захватили с собою казну» [39, с. 12], «главнымъ образомъ заработную плату рабочихъ (около 7.800.000 руб.)» [41, арк. 13 зв.]. Ремньовці також шукали ще якісь платинові чаші на сірчаному виробництві, де «командарм учинил сыск и обнаружил чаши в цеху» [39, с. 12]. Також заводчани у своїй книжці 1991 р. «Завод и его люди» зазначають, що ремньовцям таки вдалося «демонтировать и вывезти с завода платиновые испарители (чашки)» [25, с. 24]. За переказом, ремньовці забрали не всю платину, найбільш важливі для роботи заводу «платинові чашки» заховав робітник заводу Іван Кокоско, що проживав поблизу заводу на Моховій вулиці (нині вул. Колоторного). Він повернув чашки заводу в 1920 р., й той відновив свою роботу.

Ремньов покинув Шостку 17 (4) квітня 1918 р., як тільки дізнався, що німці розпочали наступ на станцію Макове з тим, щоб перетнути червоним партизанам шлях відступу залізницею на Хутір Михайлівський. Це змусило Ремньова залишити Шостку, ведучи бої з перева-

жаючими силами німців [23, с. 107; 24, арк. 26]. «Особая армия, не желая проливать кровь рабочих, обманутых белогвардейцами, оставила Шостку», як пояснює командир загону новгород-сіверських червоногвардійців Михайло Ромченко [33].

За підрахунками більшовиків, Ремньов устиг відправити з заводу 35 вагонів обладнання та 40 тисяч пудів пороху [32, с. 137; 37]. Він би вивіз значно більше, якби не тиждень повстання. Сім днів бойових дій відняли в Ремньова «драгоценное время эвакуационных мероприятий по вывозу стратегического сырья в глубокий тыл родины», як із жалем підсумовують Успенський, Дубок та ін. [24, арк. 16, 21].

Особлива армія Ремньова відступила з України на 150 верст на північ до Брянська. 25 (12) квітня 1918 р. зі штабу Брянського району надійшла у Вищий Військовий Совет телеграма, у якій вказувалося про необхідність арешту Ремньова та членів його штабу. Його звинувачували в тому, що його загони не є революційною армією, а бандою, яка займається грабежами та погромами. Загони Ремньова самовільно залишили фронт, коли дізналися, що їх ватажок та його «сподвижники» будуть заарештовані. Ремньовські загони таки були роззброєні, і, як повідомлялося в телеграмі, «у многих солдат, арестованных нами, находим при обыске до 100 000 рублей. Крестьянство озлоблено этими бандитскими отрядами» [26, с. 26].

У цей час командарм Ремньов перебував у Москві. Він звітував 26 (13) квітня 1918 р. в Совнаркомі Льву Троцькому, своєму колишньому «сокамернику» по петербурзькій в'язниці «Кресты», куди вони разом потрапили в липні 1917 р. за наказом голови Тимчасового Уряду Олександра Федоровича Керенського (1881–1970). Незважаючи на особисте знайомство Ремньова з Троцьким, командарм був заарештований наступного дня, 27 (14) квітня 1918 р. Цього разу його тримали в Бутирській в'язниці Москви, потім спрямували до психлікарні, звідки він утік по весні 1919 р. Спіймали його влітку та розстріляли без суду і слідства 3 серпня 1919 р. «как афериста и контрреволюционера» [39, с. 12].

ПОСИЛАННЯ

1. Відродження. – Київ. – 1918. – № 10. – 7 квітня. – С. 4.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Сумській області (далі – ГДАСБУСО), спр. П-163.
3. ГДАСБУСО, спр. П-164.
4. ГДАСБУСО, спр. П-165.
5. ГДАСБУСО, спр. П-166.
6. ГДАСБУСО, спр. П-226.
7. ГДАСБУСО, спр. П-236.
8. ГДАСБУСО, спр. П-1772.
9. ГДАСБУСО, спр. П-3318.
10. ГДАСБУСО, спр. П-8170.
11. ГДАСБУСО, спр. П-12141.
12. ГДАСБУСО, спр. П-13312.
13. Государственный архив Брянской области (далі – ГАБО), ф. П-594, оп. 1, д. 1.
14. Дело народа. – Петроград. – 1918. – № 15. – 10 апреля (28 марта). – С. 4.
15. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 1194, оп. 1, спр. 15.
16. ДАСО, ф. П-1811, оп. 1, спр. 2.
17. ДАСО, ф. П-7641, оп. 1, спр. 407.

18. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 431.
 19. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 488.
 20. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 545.
 21. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 896.
 22. Дроздов С. Распад остатков армии в начале 1918 года. Ч. 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2015/05/29/452>.
 23. Дубок П., Успенський П., Садовой Ф., Мойсеєнко М., Гончаров Т., Безкровний А., Кукарешников Д. Герої-більшовики Ремньов і Моргун // Жовтень на Сумщині. Спогади учасників ВЖСР на Україні. – Суми, 1958. – 134 с.
 24. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 59, оп. 1, спр. 386. Дубок П.В., Успенський П.С. Про героїчну боротьбу Шосткинської партійної організації з контрреволюційним повстанням у березні-квітні 1918 р.у м. Шостка Сумської області.
 25. Завод и его люди (страницы истории). Шосткинское производственное объединение «Десна». – Шостка, 1991. – 184 с.
 26. Кляцкин С. Рождение Рабоче-крестьянской Красной Армии // Вопросы истории. – 1941. – № 7–8. Ч. 1. – С. 16–33.
 27. Лободаєв В., Савченко Г. Загони Вільного козацтва у лютому-квітні 1918 року // Военна історія. – 2008. – № 1 (37). – С. 48–58.
 28. Мойсеєнко И.А. Страницы былого // Советское Полесье. – Шостка. – 1967. – 3 октября. – С. 3.
 29. Нова Рада. – Київ. – 1918. – № 53. – 27 березня (9 квітня). – С. 4.
 30. Приходько А.И. Воспоминания // Рукопись. – Шостка, 1990. – 15 с.
 31. Реабілітовані історією. Сумська область. Книга друга. – Суми, 2013. – 756 с.
 32. Романченко Ю. Боротьба за порох // Літопис революції. – 1931. – № 3. – С. 133–137.
 33. Ромченко М. Броня из песка // Советское Полесье – Шостка. – 1966. – 21, 25 января. – С. 2.
 34. Ромченко М.В. Броня из песка // ЦДАГО України, ф. 59, оп. 1, спр. 1137.
 35. Ромченко М. Первый военный комиссар Шостки // Советское Полесье. – Шостка. – 1966. – 23 марта – С. 2.
 36. Ромченко С.В. Партизанський край // Жовтень на Сумщині. Спогади учасників ВЖСР на Україні. – Суми, 1958. – 135 с.
 37. Стогнут Б. Это было начало // Советское Полесье. – Шостка. – 1987. – 17 декабря. – С. 2.
 38. Успенский П. Шосткинщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции // Советское Полесье – Шостка. – 1966. – 5 января. – С. 2.
 39. Федосов А. Яд платиновой чаши // Аргументы и факты. – Брянск. – 2005. – № 28. – С. 12.
 40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2301, оп. 2, спр. 19.
 41. ЦДАВО України, ф. 2301, оп. 2, спр. 20.

Кыриевский В.Д., Земанек А.О. Битва за Шостку. 1918
Шість суток, з 2 по 8 апреля в 1918 г., шосткинцы дрались с большевистской Особенной армией Ремнева. Дрались с теми же петроградскими отрядами матросов, что 16 января в 1918 г. убивали киевских студентов под Крутами. Студенты ценой своих жизней приостановили на четыре дня движение большевистских войск на Киев, что дало время украинской делегации заключить Брест-Литовский мирный договор, который спас молодую украинскую государственность. Шосткинские рабочие ценой своих жизней сохранили пороховой завод для Украинского государства.

Ключевые слова: шосткинские рабочие повстанцы, красные партизаны, эвакуация, порох, спирт, платина.

Kuryievsky V.D., Zemanek A.O. A battle for Shostka. 1918
Six twenty-four hours, from the 2nd to the 8th of April, in 1918, shostkintci beat with the bolshevist Special army of Remnyov. Beat with the same Petrograd detachments of sailors, that on January, 16 in 1918 killed the Kyiv students under Kruty. Students valuable the lives stopped on four days motion of bolshevist troops on Kyiv, that gave time to Ukrainian delegation to inlay Brest-Litovskiy peaceful agreement that saved the young Ukrainian state system. Shostka workers saved a powder-mill by the cost of the lives for the Ukrainian state.

Key words: Shostka workered insurgents, red partisans, evacuation, gunpowder, alcohol, platinum.

26.02.2018 р.

УДК 94(477)^342.77 «1919/1921»

О.В. Кужельна

ШОСТЕНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОМІСАРІАТ У 1919–1921 РОКАХ

У статті досліджуються структура, чисельність, основні напрямки роботи, військовий досвід та освітній рівень працівників Шостенського військового комісаріату у 1919–1921 рр. Наводяться список працівників військомату та факти їх біографій.

Ключові слова: військові комісаріати, структура, громадянська війна, Шостенський пороховий завод.

У перші «післяреволюційні» роки відбулося реформування військово-адміністративних установ. Повітові військові комісаріати (повітвійськомати) були створені в листопаді-грудні 1918 р. та на початку 1919 р. після ліквідації старих органів місцевого військового управління – повітових військових начальників. Військові комісаріати – це органи військового відомства і одночасно військові відділи повітових виконкомів, головними напрямками роботи яких були облік військовозобов'язаних, транспорту, коней і предметів військового вжитку, складання мобілізаційних планів, проведення чергових призовів і призовів з мобілізації населення, забезпечення заходів штабу військового округу з позавійськової підготовки населення, проведення різних зборів, допризовна підготовка молоді [1, с. 92].

3 травня 1919 р. діяльність військових комісарів координувало Політуправління Революційно-військової ради республіки. Наприкінці 1919 р. в Червоній Армії налічувалося 60 військових комісарів – членів РВР фронтів та армій, а також понад 3200 військових комісарів нижчого рівня [2, с. 551]. Повітові військові комісаріати проіснували недовго – менш ніж 5 років – і були ліквідовані у 1923 р. у зв'язку зі скасуванням повітів і створенням округів.

Слід зазначити, що до цього часу питання структури, чисельності, соціального складу і взагалі діяльності військових комісаріатів на теренах Шосткинщини у період 1919–1921 рр. в цілому не досліджувалися.

3 дня утворення 1 січня 1919 р. Шостенський¹ військовий комісаріат (Глухівського повіту Чернігівської губернії) мав наступну структуру: військовий комісар, військовий керівник, діловод, машиніст, 2 переписувачі, розсильний, 3 ординарці [3, арк. 46]. Військовим комісаром на той час був Л. Чернишов, військовим керівником – Проценко, а пізніше – М. Ушаков [4, арк. 9, 18, 32, 46].

Діяльність Шосткинського військомату відбувалася в непростих умовах: по-перше, Україна перебувала у стані громадянської війни; по-друге, саме у Шостці знаходилося одне з величезних воєнних виробництв – Шостенський пороховий завод, який був «ласим шматком» для протиборчих сторін. На той час на заводі працюва-

1. У сучасній орфографії написання назви подається як «Шосткинський». У статті буде застосовуватися тогочасне, а не сучасне написання.